

بررسی سنگ افراشته‌های شهریری

طیبه عزت‌اللهی نژاد

دانشجوی کارشناسی ارشد پژوهش هنر
دانشگاه علم و فرهنگ دانشکده هنر

چکیده

این مقاله برای اولین بار به صورت تخصصی به بررسی و معرفی سنگ افراشته‌های شهریری پرداخته است. محوطه شهریری شامل قبور، محوطه استل‌ها و قلعه است. آثاری مشابه استل‌های شهریری در ایران و سایر نقاط جهان وجود دارد که به معرفی آنها نیز پرداخته شده است. شکل سنگ، ارتفاع، ایستایی، فرم صورت، چشم و دهان و همچنین وجود جنسیت زن در میان استل‌ها مورد بررسی قرار گرفته است. استل‌ها متعلق به عصر آهن دو (۱۲۰۰-۸۰۰ ق.م) هستند. استل‌ها کاربردی نمادین و یادمانی دارند.

کلید واژه‌ها

شهریری، استل، سنگ افراشته و عصر آهن دو

تعریف اصطلاحات

استل^۱: سنگ‌های یادمانی (کرمی، ۱۳۸۴: ۱۸۷)

قبور کلان سنگی^۲: کلان سنگی معادل فارسی واژه Megalithic است. (بزرگ و کلان = Mega. سنگی و از سنگ = lithic) به قبوری اطلاق می‌شود که در ساختار آنها از سنگ‌های بزرگ استفاده شده باشد. قبور متعلق به اواخر هزاره سوم تا اواخر هزاره اول پ.م است. سنگ افراشته^۳: یکی از انواع قبور کلان سنگی است که در واقع سنگ‌های بلندی هستند که بر فراز گور قرار می‌گیرند. گاهی یک و چند سنگ افراشت را روی برخی از گورها می‌گذاشتند. اندازه این سنگ‌ها متفاوت بوده و برخی دارای نقش‌های کنده شده بسیار تجریدی هستند و احتمال می‌رود که این سنگ افراشته‌ها می‌توانند جنبه سمبولیک و آئینی داشته باشند و الزاماً روی گور قرار نگیرند؛ مانند سنگ افراشت نشتبان سراب و نقاطی در خارج از ایران. دلمن‌ها^۴: یکی دیگر از انواع قبور کلان سنگی هستند که معنای آن میز سنگی است. و در ساخت آنها سازه‌ای از تخته سنگ‌های بزرگ روی زمین استفاده شده است. از این نوع گور و یا بنای یادبود در اروپا، هند و روسیه وجود دارد. (ابتهاج، ۱۳۸۳: ۲۰۴-۲۰۱)

مقدمه

پرسید دانا از مینوی خرد که خرد بهتر است یا هنر یا نیکی؟

مینوی خرد پاسخ داد: خردی که با آن نیکی نیست، آن را خرد نباید شمرد و هنری که خرد با آن نیست آن را هنر نباید شمرد (تفضلی، ۱۳۵۴: ۲۵)

موضوع مطرح شده در این مقاله، بررسی سنگ افراشته‌های شهریری است. یکی از دوره‌های مهم در تحولات زندگی بشر کشف فلزات بوده است که از آن جمله عصر آهن است. در این دوره بشر به کشف و استفاده از آهن دست پیدا کرد. آداب تدفین در این دوره نیز دستخوش تغییراتی می‌شود به این معنی که دیگر مرده‌ها در زیر کف فضاهای مسکونی دفن نمی‌شوند، بلکه در نزدیکی استقرارگاه‌ها، گورستان‌های واقعی ایجاد شد و تدفین انفرادی در گورستان خارج از محوطه مسکونی، جای تدفین دسته جمعی در فضاهای مسکونی را گرفت.

عصر آهن در ایران به سه دوره تقسیم می‌شود: ۱- عصر آهن یک (۱۴۵۰-۱۲۰۰ پ.م) ۲- عصر

آهن دو (۱۲۰۰-۸۰۰ پ.م) ۳- عصر آهن سه (۸۰۰-۵۵۰ پ.م)، (فهیمی، ۱۳۸۱: ۴۰)

همچنین در این نوشتار پیشینه مطالعاتی و موقعیت مکانی محوطه بیان شده است و سپس به بررسی استل‌ها از نظر شکل سنگ، ایستایی، نقوش و اجزای صورت مانند چشم، دهان، گیسو و در برخی، دست‌ها پرداخته شده است. بزرگ‌ترین و کوچک‌ترین استل از نظر ارتفاع و همچنین وجود جنسیت زن در میان استل‌ها مورد بررسی قرار گرفته است. کاربرد استل‌ها نمادین و یادمانی است

روش تحقیق بنیادی (تحلیلی- توصیفی و قیاسی) است و روش جمع‌آوری اطلاعات منابع مکتوب و تحقیق میدانی است.

موقعیت مکانی و پیشینه مطالعاتی محوطه شهریری

روستای پیرآزمیان در طول جغرافیایی ۴۷ درجه و ۵۶ دقیقه و عرض جغرافیایی ۳۷ درجه و ۳۳ دقیقه قرار دارد و از دهستان‌های نقدی از توابع بخش مشکین شرقی شهرستان مشکین شهر در استان اردبیل است. این روستا در ۳۱ کیلومتری شهرستان مشکین شهر و ۵۵ کیلومتری اردبیل واقع شده است و از طرف شمال به قره‌سو^۵، از جنوب به جاده اصلی آسفالته مشکین شهر- اردبیل، از جنوب شرقی به نقدی^۶ سفلی و از طرف غرب نیز به زمین‌های آرجق محدود می‌شود. محوطه شهریری در حدود ۱/۵ کیلومتری شرق روستای فوق قرار دارد. این محوطه در ارتفاع ۱۱۶۵ متر از سطح دریاها آزاد قرار دارد و وسعتی بالغ بر ۲۰۰ هکتار را شامل می‌شود. رودخانه قره‌سو یک عنصر دفاعی طبیعی و نیز قطب جاذب جمعیت برای این محوطه است. شهریری به لحاظ نزدیکی به دشت مغان هوای متفاوتی با مشکین شهر و اردبیل دارد. (ابتهاج، ۱۳۸۳: ۷۴-۷۵) (تصاویر ۱ و ۲).

«شهریری» به مجموعه محوطه‌هایی اطلاق می‌شود که توسط گروه باستان‌شناسی انگلیسی در سال ۱۹۷۸ و به سرپرستی چارلز برنی مطالعه شد و در نتیجه آن ۷۶ محوطه باستانی، شناسایی و مورد بررسی قرار گرفت و محوطه شهریری با نام «قلعه آرجق» معرفی شد. (Burney, 1979: p 55) این محوطه در سال ۱۳۸۱ با شماره ۶۱۶۲ در فهرست آثار ملی ثبت شده است. بررسی‌های انجام‌شده در این منطقه عبارتند از:

۱- معرفی محوطه توسط دکتر سیدمنصور سجادی.

۲- در سال ۱۹۷۸ میلادی چارلز برنی به همراه رابرت بیولی^۸ مایکل لویداینگرهام^۹ و جفری سامرز^{۱۰} منطقه مشکین را مورد بررسی قرار دادند که در نتیجه آن ۷۶ محوطه باستانی شناسایی شد که قلعه ارجق از مهم ترین محوطه ها بود (Ingraham & Summers, 1979: p 67) در سال ۱۹۷۹، چارلز برنی گزارش بررسی مشکین شهر را منتشر کرد (Bumey, 1979: p 155-56) از چارلز برنی این محوطه شامل چهار عنصر بسیار مهم است.

۱- دیوار دفاعی بسیار وسیعی که می تواند شهر را به دو بخش علیا و سفلی تقسیم کند.

۲- قلعه ای بر فراز شهر علیا از غرب.

۳- چهار گروه استل (سنگ افراشته).

۴- تعدادی قبر که هم در داخل و هم در اطراف دیوار دفاعی هستند.

به دلیل وجود نقوش انسانی روی سنگ ها، ساکنان محلی نام (مکتب اوشاقلاری^{۱۱}) یعنی «بچه های مکتب» را بدان داده اند. (محمدی، ۱۳۸۲: ۵۸).

فصلنامه هنر
شماره ۷۸

۱۷۳

برنی در گزارشی بیان می کند که چهار گروه استل در این محوطه به چشم می خورد. این استل ها در یک مجموعه در خارج از دیوار دفاعی قرار دارند. اما تعدادی از آنها مجدداً در دیواره برخی از گورها استفاده شده اند و می توان تصور کرد که استل ها پیش از قلعه در آن محوطه وجود داشته اند.

بزرگ ترین گروه استل ها (A) در ۵۰۰ متری غرب قلعه قرار دارند. ۱۸۰ استل در این گروه جای گرفتند. گروه دوم (B) ۲۵ استل که در شمال- شمال شرق گروه A قرار دارند. گروه (C) در داخل دیوار شهر علیا قرار داده شده اند. گروه چهارم (D) کوچک ترین گروه استل را تشکیل می دهند و نزدیک انتهای جاده به سمت ورودی اصلی قرار گرفته اند. (ابتهاج، ۱۳۸۳: ۷۹).

برنی معتقد است که سنگ ها نرم و آتشفشانی هستند. وی بیان می کند که استل ها به صورت برجسته و به شکل مردانی تراشیده شده اند که فقط در جزئیات با هم متفاوتند. در اغلب آنها موها و چشم به طور واضح اند و دارای کمر بند، قبضه شمشیر و غلاف هستند. همگی دارای گیسوانی هستند که در برخی به پنج رشته تقسیم شده که گاهی تداعی کننده دست هستند.

تعداد کمی ریش دارند و مانند گیسو در انتها رشته رشته شده‌اند. (تصاویر ۳ و ۴).

۳- بررسی‌های آقایان دکتر حصاری (باستان شناس) و اکبری

۴- پایان‌نامه کارشناسی ارشد باستان‌شناسی دانشگاه تربیت مدرس خانم ویدا ابتهاج با عنوان «بررسی ساختار معماری قبور مگالیتیک عصر آهن ایران» (مطالعه موردی، محوطه شهریری در استان اردبیل) که به بررسی محوطه شهریری به ویژه قبور پرداخته‌اند و گزارش فصل اول حفاری آذرماه ۱۳۸۲ آقای دکتر علیرضا هژبری نوبری، دانشیار دانشگاه تربیت مدرس که در پایان‌نامه خانم ابتهاج آورده شده است.

۵- آثار مشابهی در دیگر مناطق اردبیل وجود دارد، که از جمله استل‌های منقوش روستای چناب از توابع اهر است. لازم به ذکر است که آقای ترابی طباطبایی در سال ۱۳۳۵ در کتابی تحت عنوان آثار باستانی آذربایجان، آثار و ابنیه تاریخی شهرستان‌های اردبیل، ارسباران، خلخال، سراب، مشکین‌شهر و مغان در دو جلد این آثار را معرفی کرده است. وی محوطه را با نام لشکرگاه یا میدان هوشنگ و تعداد آثار را بیش از صد قطعه ذکر کرده است.

بزرگ‌ترین استل‌ها ۹۰ سانتی متر طول و ۳۰ سانتی متر عرض و ۱۵ سانتی متر قطر دارد. اکثر استل‌ها به صورت مردان جنگی‌اند که دست بر سینه «حالت عبادت یا خدمت» دارند. در این میان استلی با تصویر گاو و استل‌هایی با تصاویر غیرنظامی نیز وجود دارند. سفال‌های به دست آمده منسوب به هزاره اول و دوم پیش از میلاد (۱۲۰۰ تا ۸۰۰ ق.م) هستند (قابل ذکر است به جز دو تصویر نامشخص از این آثار چیزی بر جای نمانده است و کلیه آثار از بین رفته‌اند). آثار مشابه‌ای نیز در قرخ قزلار سراب وجود دارند اما بدون نقوش که شاید تصاویر آنها از بین رفته یا فاقد تصویر بوده‌اند (ترابی طباطبایی، ۱۳۳۵: ۴۹۱-۴۸۵).

ترابی طباطبایی آثار مشابهی را در دیگر نقاط جهان از کتاب عناصر ماقبل تاریخ د. پیرونی چاپ پاریس ۱۹۴۸ آورده است (طباطبایی از استل‌ها با نام مجسمه یاد می‌کند)، وی می‌نویسد: نظیر این استل‌ها البته با لباس و بدون اسلحه، یا از سنگ و سفال در «سنت سرنن آویرون»^{۱۲} واقع در جنوب فرانسه به دست آمده و بیشتر از نظر ابعاد با استل‌ها قابل مقایسه‌اند. کنده‌کاری، حکاکی و کوزه‌گری که دارای آثاری از آداب و رسوم هستند، تصویر شماره ۱- کنده‌کاری مکشوفه از غارهای مصنوعی دره «پوتی مورن»^{۱۳} از ناحیه «مارن»^{۱۴} فرانسه. شماره ۲- مجسمه

کلان سنگی از «سنت سرنن» و «اویرون» جنوب غربی فرانسه. شماره ۳- سنگ حکاکی شده از مسکن ماقبل تاریخ^{۱۵} از «گاوراینی»^{۱۶}، «موریهان»^{۱۷} فرانسه. شماره ۴- ظروف مخصوص خاکستر صورت دار از حصار لیک. شماره ۵- بت سنگی از حصار لیک. شماره ۶- قطعه‌ای از ظرفی با چشم‌هایی عدسی شکل از اردوگاه «پو. ریشارد»^{۱۸} واقع در شارنت^{۱۹} فرانسه. شماره ۷- ظرف اسپانیایی از نگر و پول^{۲۰} اسپانیا. شماره ۸- تکه‌ای از چشم عدسی مانند از جزیره مو^{۲۱} دانمارک و شماره ۹- تکه‌ای از ظرف با تزئینات چشمی از حصار لیک. (تصاویر ۷ و ۵ و ۴۸۹- ۴۸۸:۱۳۳۵).

هرتسفلد در کتاب ایران در شرق باستانی از سنگ قبرهای اطراف «خیاو» مشکین شهر، آذربایجان یاد کرده و آنها را شبیه سفال‌های معروف ترو^{۲۲} می‌داند. (هرتسفلد، ۱۳۸۱: ۱۱۶).

۷- از آثار مشابه در دیگر نقاط جهان استل‌هایی است که در شهر حکاری جنوب ترکیه در سال ۱۹۹۸ کشف شدند. سیزده استل کشف شده در منطقه حکاری طبق نظر ولی سوین^{۲۳} نویسنده کتاب سنگ‌های حکاری (مبارزان عریان) به معرفی و بررسی استل‌ها پرداخته که یازده قطعه از استل‌ها مرد و دو قطعه از استل‌ها احتمالاً زن هستند؛ این استل‌ها از درون قبرها کشف شده‌اند. وجود ابزار آلات جنگی مانند خنجر و تبر در نقوش نشان از جنگجو بودن آنها دارد. وی این گونه نشانه‌ها را در گستره سواحل جنوب غربی دریای خزر تا گرجستان و ارمنستان دانسته و همچنین مفهوم قهرمان برهنه، که برای خاور نزدیک باستان، بیگانه به نظر می‌رسد، ولی نزدیک به فرهنگ‌های قفقازی و حتی تا اندازه‌ای به فرهنگ اروپای مرکزی و آسیای مرکزی، در انتهای هزاره دوم پیش از میلاد می‌داند. در استل‌های حکاری حیواناتی مثل بز کوهی، گوزن و پلنگ دیده می‌شوند. سوین بیان می‌کند که استل‌هایی مشابه این استل‌ها، اغلب از میانه هزار دوم پیش از میلاد در سوریه و بین‌النهرین شمالی یافت شده است. آثار مشابه در آذربایجان ایران، جمهوری آذربایجان، داغستان و بخشی از ارمنستان، به کلام دیگر شامل سواحل غربی دریای خزر و مناطق اطراف آن است. شبیه‌ترین نمونه‌ها در دو بندی^{۲۴} واقع در شبه جزیره آپشرون در کنار سواحل دریای خزر در جمهوری آذربایجان است که حدود قرون هجدهم و پانزدهم پیش از میلاد هستند.

سوین در کتاب خود از آثار مشکین شهر نیز به طور مشخص سخن به میان آورده و آنها را به

احتمال زیاد متعلق به نیمه اول هزاره نخست پیش از میلاد می‌داند. شماره ۸- آثار دویندی جمهوری آذربایجان در مقاله‌ای از Schachner در سال ۲۰۰۱، مورد بررسی قرار گرفته، شباهت آثار دویندی به آثار حکاری زیاد است. (تصاویر حکاری و دویندی) تعداد آثار و تنوع نقوش در آثار شهریری و منحصر به فرد بودن، آنها در قیاس با آثار به دست آمده در نقاط دیگر جهان، از مهم‌ترین ویژگی این آثار است. سادگی و استلیزه بودن نقوش و بیان حالات در آثار شهریری، آنها را از آثار دیگر متمایز می‌سازد. (تصاویر ۹ و ۸).

استل‌های محوطه شهریری

تعداد ۳۹۷ قطعه استل شناسایی و مورد بررسی قرار گرفت. استل‌ها در ۱۶ ردیف مختلف و در کنار هم قرار دارند. برخی از ردیف‌ها روبه‌روی هم و برخی نیز پشت به پشت هم قرار دارند. شکل سنگ‌های استل‌ها از نظر ساختار فیزیکی به سه دسته تقسیم می‌شوند: دسته اول استل‌هایی هستند که به صورت کله‌قندی بوده و پشت آنها قوس‌دار و قسمت بالای آنها به صورت مستطیل، گرد و نوک تیز است، این گروه از استل‌ها دارای ارتفاع زیاد نبوده و اغلب زیر یک متر ارتفاع دارند. دسته دوم استل‌هایی که به صورت مکعبی شکل هستند، ارتفاع این نوع سنگ‌ها بیشتر از نوع اول است و دسته سوم استل‌هایی که مکعبی شکل‌اند و پشت آنها مدور است، اغلب دارای ارتفاعی بلندند. بلندترین استل‌ها در این دسته قرار دارند. (تصاویر ۱۲ و ۱۱ و ۱۰)

فصلنامه هنر
شماره ۷۸

۱۷۶

ایستایی استل‌ها

ایستایی استل‌ها به دو صورت است: ۱- شکل سنگ به گونه‌ای است که باعث ایستایی شده است، به طور مثال در مورد دسته اول قاعده پهن استل که به شکل کله‌قندی است، روی زمین قرار گرفته و قوس پشت آن نیز به این امر کمک می‌کند، ۲- استفاده از پشت‌بندهای ملات گل و سنگ رودخانه‌ای که برای این منظور استفاده شده است. (تصاویر ۱۴ و ۱۳).

نقوش استل‌ها

نقوش استل‌ها انسانی و اغلب به صورت ساده و تجریدی است. بیشتر استل‌ها دارای کمربند

و خنجر هستند. در برخی از استل‌ها، که تجریدی‌ترین نوع نقوش را دارند، بینی و ابرو و موها یکپارچه‌اند. انتهای هر گیسو به پنج قسمت تقسیم می‌شود که تداعی‌کننده انگشتان دست است. در برخی از استل‌ها نیز دست‌ها به صورت مجزا به چشم می‌خورد که گاهی آویزان به سمت کمربند و گاهی خمیده به سمت قبضه خنجرند. در برخی از استل‌ها نیز انگشتان به صورت واضح وجود دارد. (تصاویر ۱۷ و ۱۶ و ۱۵).

چشم: از دو دایره متداخل تشکیل شده‌اند و اغلب درشت و برجسته‌اند، به جز یک مورد که چشم‌ها حفره‌ای توخالی است. (تصویر ۱۸).

دهان: جز در دو مورد، بقیه استل‌ها بدون دهان هستند. نبود دهان در استل‌ها را نمی‌توان ضعف اجرای هنرمند دانست، زیرا هنرمندی که توانسته با کمترین عناصر، بیانی قوی و عمیق داشته باشد، چگونه از اجرای عنصر دهان خودداری کرده است؟ نبود دهان در استل‌ها، شاید نشانه‌ای از یک واقعیت و ایدئولوژی باشد و آن فلسفه سکوت و مرگ است. (تصویر ۱۹).

ارتفاع استل‌ها

بزرگ‌ترین استل ۲۶۵ سانتی‌متر و کوچک‌ترین آنها ۳۳ سانتی‌متر ارتفاع دارد. (تصویر ۲۰).

جنسیت استل‌ها

برخلاف بررسی‌های قبل که استل‌ها را مردانی جنگجو معرفی کرده بودند، پس از مطالعات وجود جنسیت زن در میان استل‌ها به اثبات رسید. عنصر زنانه سنجاق هم که از قبور محوطه به دست آمده، نیز روی گیسوان تعدادی از استل‌ها خطوط افقی دیده می‌شود که نشان‌دهنده زن بودن آنهاست و این خود بیانگر این مسئله است که در جامعه آن روزگار زنانی مبارز و جنگاور با جایگاه ویژه اجتماعی وجود داشته‌اند. (تصویر ۲۱).

زمان و دوره آثار

باتوجه به یافته‌های باستان‌شناسی، این استل‌ها متعلق به عصر آهن دو است. استخراج فلز و استفاده از آن در فلات ایران، تاریخی بس طولانی دارد. آثار مسی که از طریق

کوبیدن یا چکش زدن درست شده‌اند، از تپه علی کش و حفاری‌های دهلران خوزستان به دست آمده که مربوط به هزاره‌های هفتم و هشتم قبل از میلاد است. در هزاره‌های دوم قبل از میلاد، استفاده از فلزات در ایران و دیگر مناطق همجوار گسترش چشم‌گیری پیدا می‌کند. اولین نمونه‌های استفاده از آهن در فلات ایران در حدود ۱۵۰۰ ق.م مشاهده می‌شود (طلایی، ۱۳۸۵: ۷۸-۷۷).

در عصر آهن تحولات اجتماعی دچار دگرگونی مهمی شد و شکل فرهنگ تغییر پیدا می‌کرد، به عنوان مثال گورستان‌ها که تا پیش از این در داخل منازل بوده‌اند، به خارج از محدوده مناطق مسکونی منتقل شدند که نشان می‌دهد دفن مردگان دیگر با معماری مسکونی عجین نیست. (فهیمی، ۱۳۸۱: ۳۳).

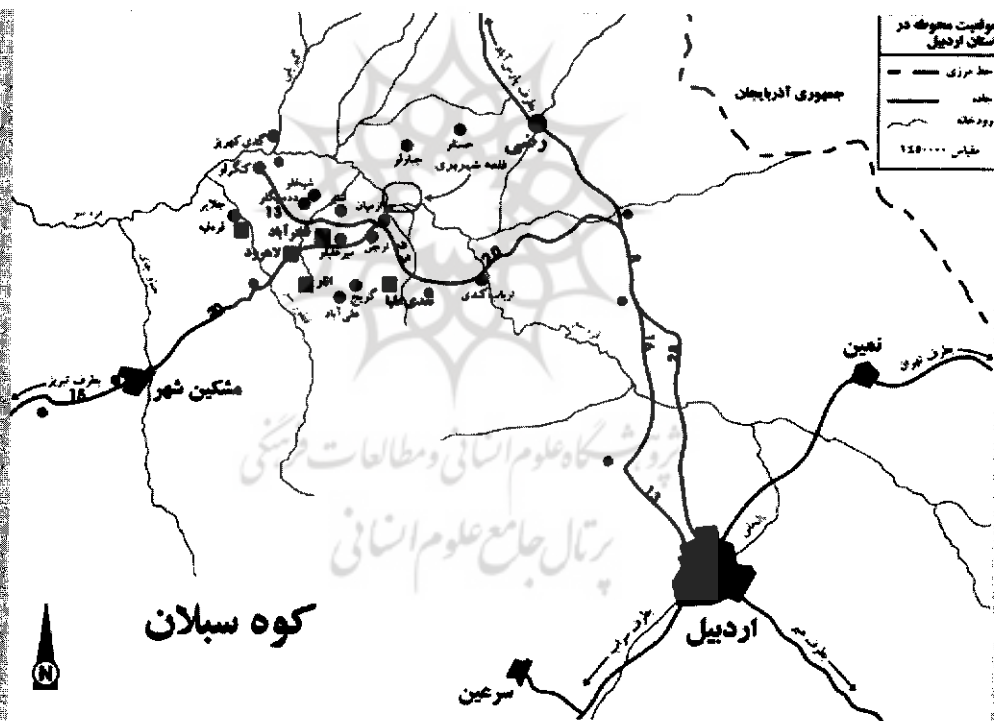
لویی واندنبرگ (۱۹۶۶) چند مشخصه برای عصر آهن بیان کرده است:

۱. در دوره آهن مرده‌ها را در کف خانه‌های مسکونی دفن نمی‌کردند.
۲. در این دوره قبرستان‌هایی در خارج از محدوده محل‌های استقراری به وجود آمد.
۳. در ساخت اکثر قبرها از سنگ استفاده می‌شد.
۴. قسمت زیادی از اشیای داخل قبرها را ظروف سفالی تشکیل می‌دهد که ظروف لوله‌دار از شکل‌های عمده این ظروف است.
۵. اشیای فلزی داخل قبرها بیشتر از برنز ساخته شده است.
۶. در این دوره ساختن مجسمه حیوانات از سفال عمومیت داشته است. (طلایی، ۱۳۸۵: ۵۷).

نتیجه‌گیری

مجموعه محوطه شهریری، همان‌طور که در گزارش برنی مطرح شده، مهم‌ترین محوطه باستانی مشکین‌شهر است که دارای مجموعه بی‌نظیری از استل‌هاست و می‌توان این مجموعه عظیم را یکی از کم‌نظیرترین آثار جهان دانست. نقوش ساده و تجریدی و نبود برخی اجزا نشان از سمبولیک بودن این آثار دارد. این آثار متعلق به عصر آهن دو (۱۲۰۰-۲۸۰۰ ق.م) هستند. شکل سنگ استل‌ها به سه گونه است و برای ایستایی آنها نیز از شکل فیزیکی استل و در برخی از ملات گل و سنگ رودخانه‌ای استفاده شده است. چشم‌ها از دو دایره برجسته

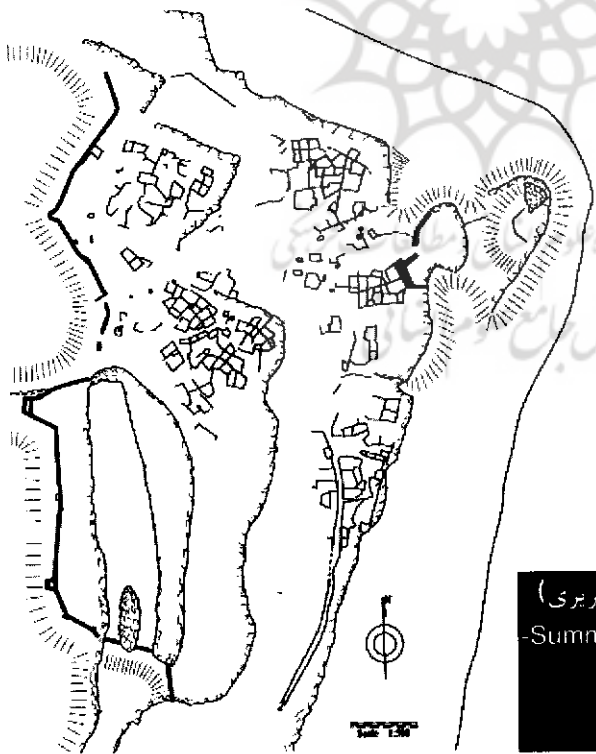
تشکیل شده و در یک مورد حفره‌ای شکل است. دهان جز در دو مورد، در بقیه استل‌ها دیده نمی‌شود. بزرگ‌ترین استل ۲۶۵ سانتیمتر و کوچک‌ترین آنها ۳۳ سانتی‌متر ارتفاع دارد. همچنین جنسیت زن و مرد در میان استل‌ها دیده می‌شود و عنصر زنانه سنجاق از نشانه‌های وجود جنس زن در میان استل‌هاست. این استل‌ها کاربردی نمادین و یادمانی دارند.

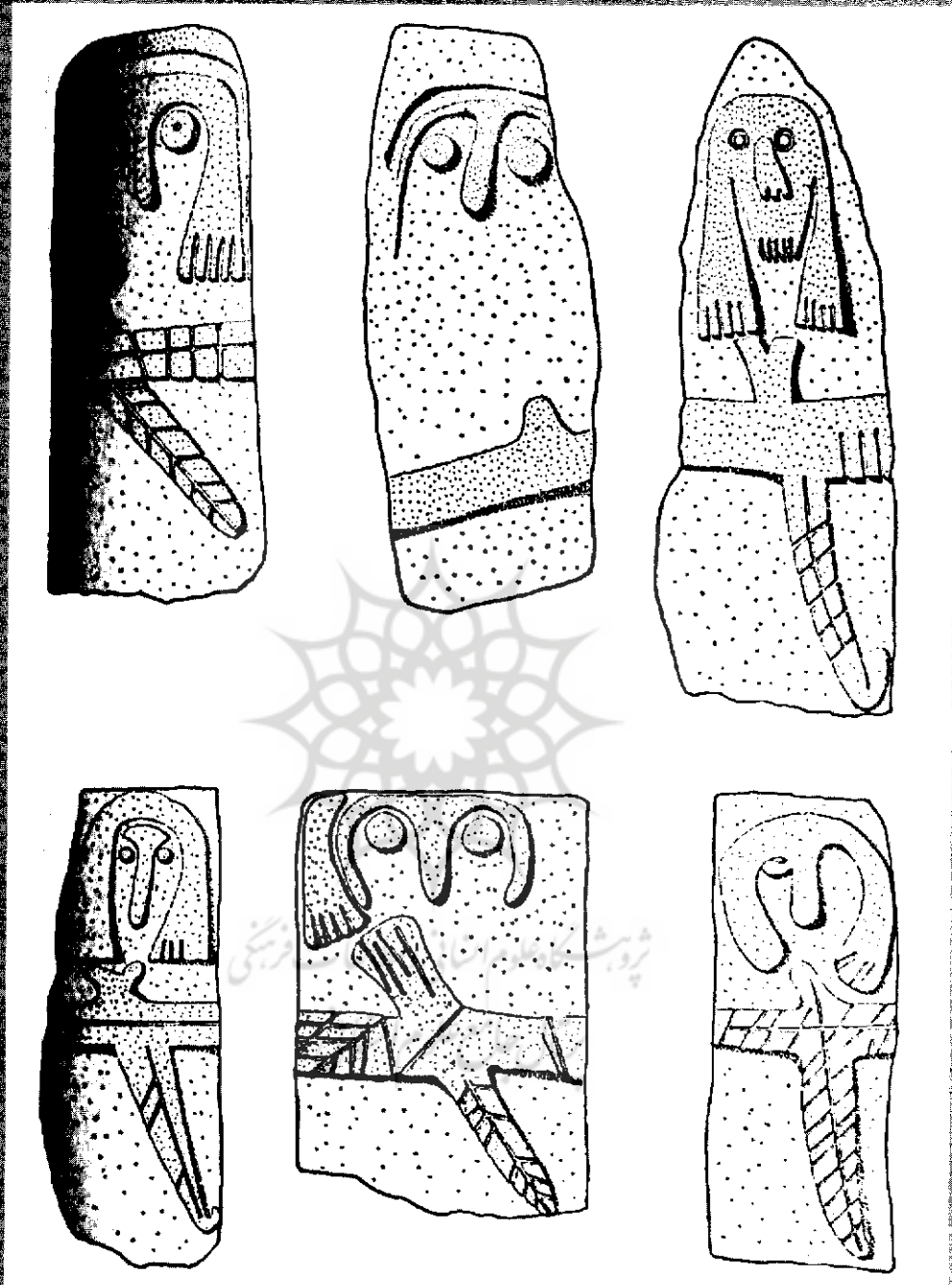
تصویر ۱- موقعیت محوطه در استان اردبیل
منبع (ابتهاج ۱۳۸۳: ۷۶)

تصویر ۲- تصویر از محوطه استنل‌ها
(عکس از ایمانی)

تصویر ۳- نقشه معماری قلعه ارجق (شهریری)
در مقاله (Summers, 1979, AMI 12, P 76)
(Ingraham)
منبع (ابتیاح ۸۱:۳۸۳)

تصویر ۴- تصاویری از استل‌های شهریری
منبع: (Ingraham -Summers, 1979, AMI 12, P 75)

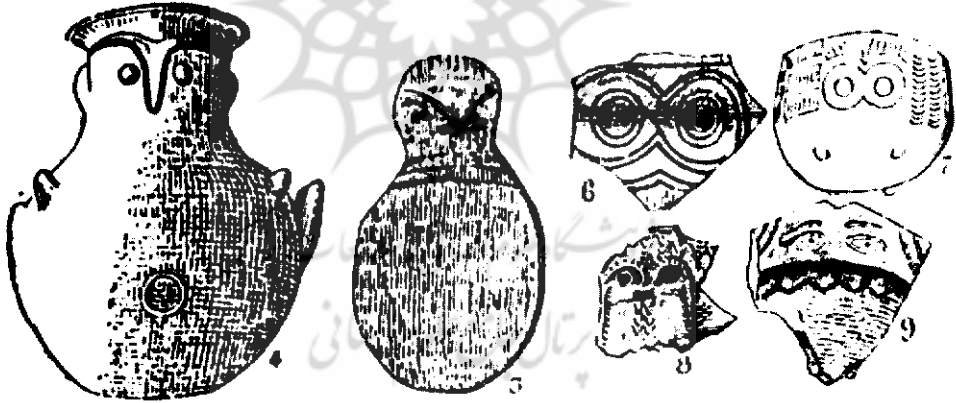

نصویر ۵ و ۶- استل های روستای چناب
منبع (تراپی، ۱۳۳۵: ۴۸۶-۴۸۷)

فصلنامه هنر
شماره ۷۸

۱۸۳

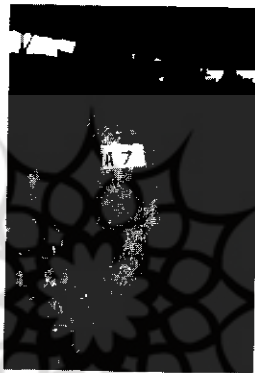
تصویر ۷
منبع (تراوی، ۱۳۳۵: ۴۸۸)

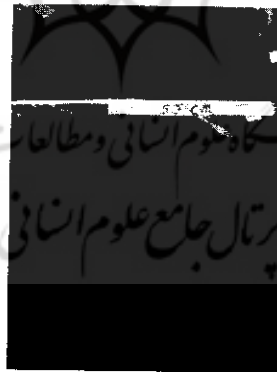
تصویر ۸- استل های دوپندی کشور آذربایجان
(Schachner, 2001, AMI.Band 33, p 119)

تصویر ۹- استل های حکاری ترکیه
(Sevin, 2005, p 26)

فصلنامه هنر
شماره ۷۸
۱۸۵

تصاویر ۱۰، ۱۱ و ۱۲- شکل سنگ استل‌ها

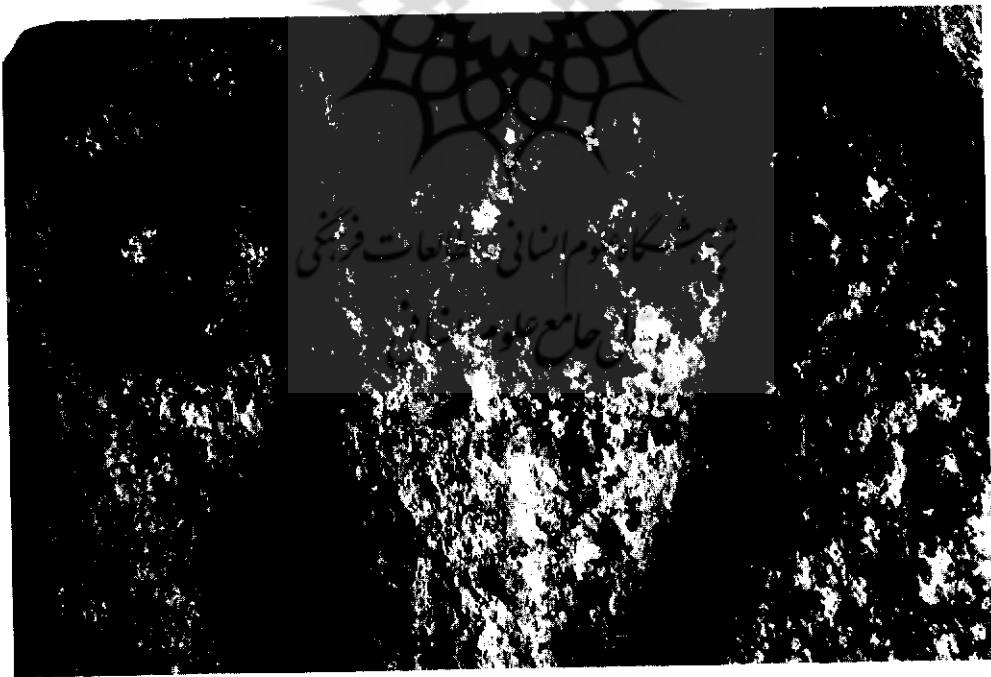
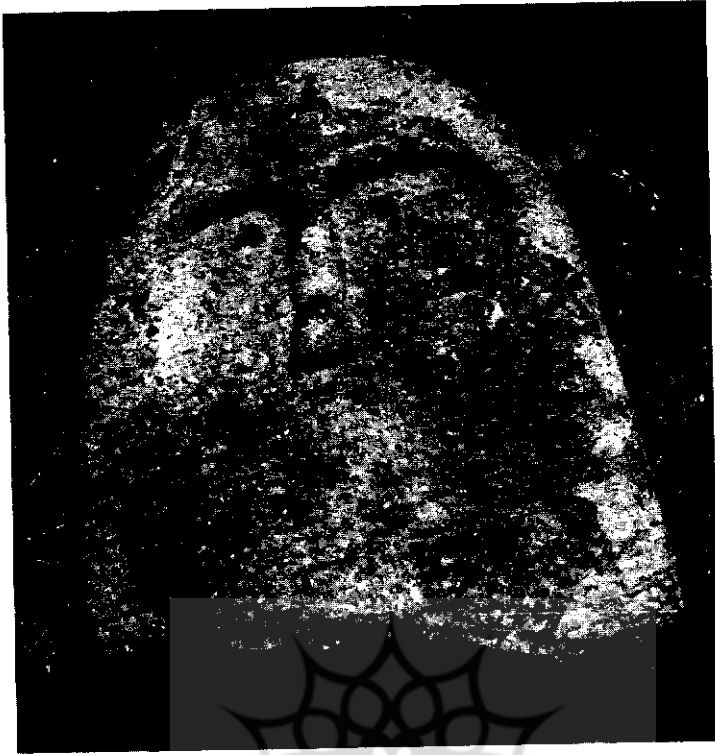
فصلنامه هنر
شماره ۷۸

۱۸۶

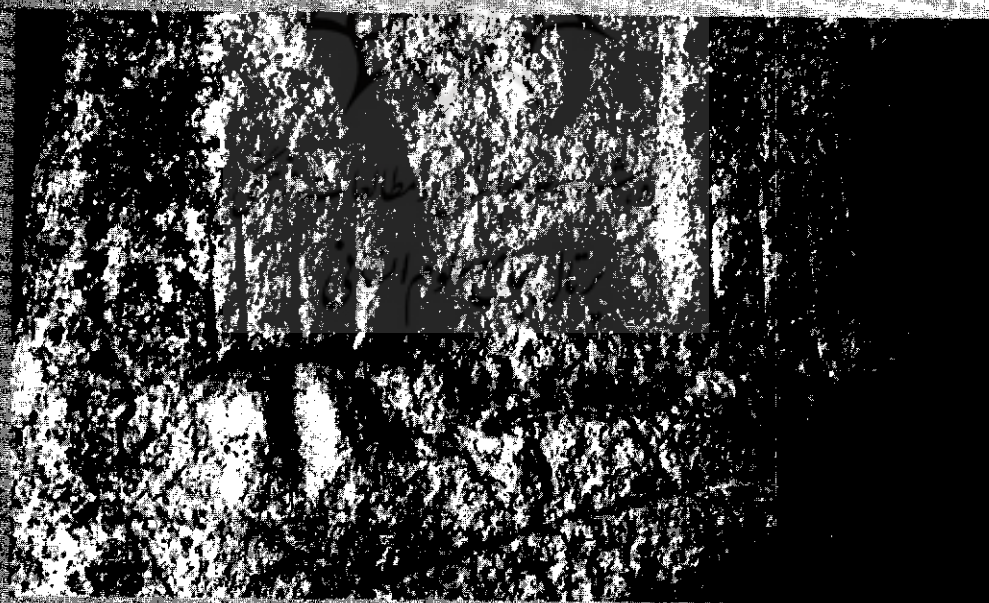
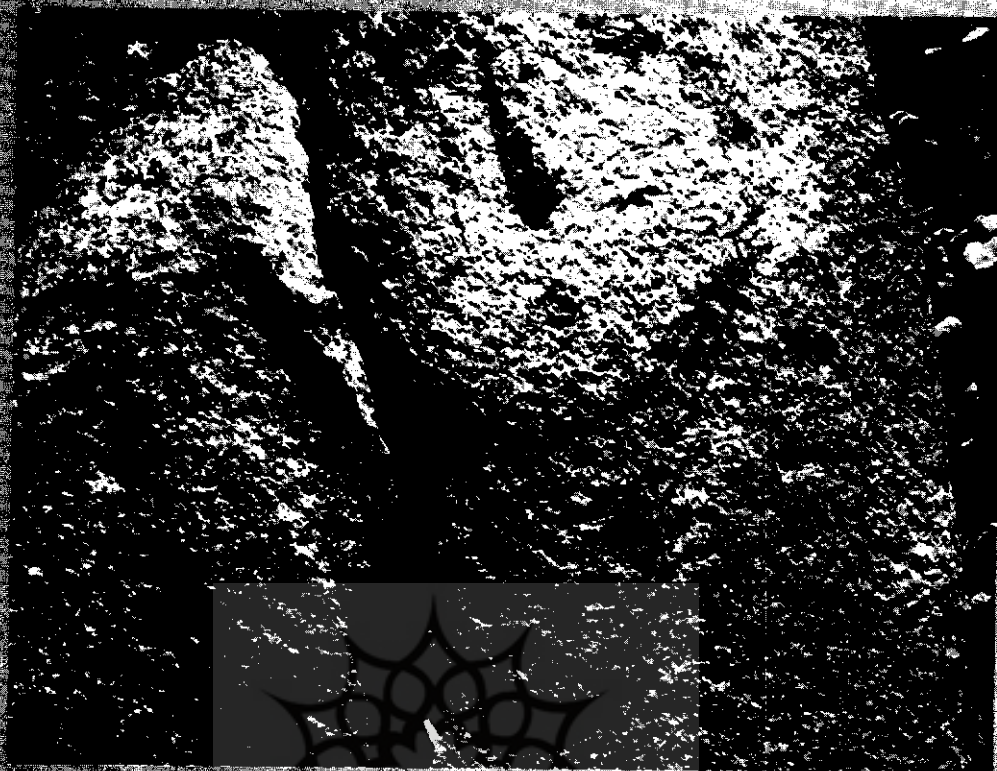
تصاویر ۱۳ و ۱۴- ایستایی اسل‌ها

تصاویر ۱۵، ۱۶ و ۱۷
(عکس از ایمانی)

تصویر ۱۸- چشم‌های استنل‌ها
(تنها نمونه‌ای که چشم‌ها حفره‌ای شکل است)

تصویر ۱۹-دهان

تصویر ۲۰- بزرگ‌ترین استل ۲۶۵ سانتی متر

تصویر ۲۰- کوچک‌ترین استل ۳۳ سانتی متر

فصلنامه هنر
شماره ۷۸

۱۹۱

سنگ
فرنگی

تصویر ۲۱- جنسیت
(عکس از ایمانی)

بی نوشت ها:

- 1- Stelae
- 2- Megalithic
- 3- Menhyr
- 4- Dolmen
- 5- Gharhsou
- 6- Noghdi
- 7- Arjagh
- 8- Robert Bewley
- 9- Michael Lloyd Ingraham
- 10- Geffrey Summers
- 11- Maktab Ushagalari
- 12- St. Semin. Aveyron
- 13- Petit Morin
- 14- Marne
- 15- Dolmen
- 16- Gavr, inis
- 17- Morbihan
- 18- PeuRichard
- 19- Charente
- 20- negropol
21. Moe
- 22- Terova
- 23- Valisovin
- 24- Dubendi

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

فصلنامه هنر
شماره ۷۸

۱۹۲

منابع فارسی:

- ابتهاج، ویدا. ۱۳۸۳. بررسی ساختار قبور مگالیثیک عصر آهن ایران (مطالعه موردی- محوطه شهریری در استان اردبیل). پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس، تهران
- ترابی طباطبایی، سیدجمال. ۱۳۳۵. آثار باستانی آذربایجان، جلد دوم، انجمن آثار ملی. تهران.
- تفضلی، احمد، ۱۳۵۴. مینوی خرد، بنیاد فرهنگ ایران، تهران
- فهیمی، حمید. ۱۳۸۱. فرهنگ عصر آهن در کرانه‌های جنوب غربی دریای خزر از دیدگاه باستان شناسی، نشر سمیرا، تهران.
- طلایی، حسن. ۱۳۸۵. باستان شناسی و هنر ایران در هزاره اول ق.م، سمت، تهران.
- کریمی، ماندانا. ۱۳۸۴. فرهنگ مصور باستان شناسی، سمیرا، تهران.
- محمدی، میرزوح الله. ۱۳۸۲. کنکاشی در مجموعه باستانی پیرآزمیان، ۶۶-۵۷، باستان پژوهی، شماره ۱۱، تهران.
- هرنسفلد، ارنست. ۱۳۸۱، ایران در شرق باستان، ترجمه همایون صنعتی زاده، پژوهشگاه علوم انسانی، تهران.

منابع خارجی:

- Burney. C.A. 1979 "Meshkin Shahr Survey" , Iran, Vol VIII, P1-71.
- Ingraham, M.L., Summers, G, 1979 " Stelae And Settlement In the Meshkin Shahr Plain, Northeastern Azerbaijan, Iran, A.M.I. Band. 12, p67-102.
- Schachner, von Andreas, 2001 "Zur Bildkunst das 2.Jahrtausends V. Chr. Zwischen Kaspischem Meer und Van-see am be is piel einer stele im Museum Von Astara (Azer baycan)", AMI,Band 33, p115-142.
- Sevin, V, Ozfirat, A, 2005, " HAKKARI TASLARI Ciplak Svasclarin Gizemi", ISTANBUL.